

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Okullaşma Verileri (1945-1971)*

Serdar Yıldırım **

Öz

1938’de Dersim İsyanı’nın bastırılmasından sonra Türkiye’deki Kürt milliyetçileri yirmi küsur yıllık bir “sessizlik dönemine” girmişler ama bu dönem 1960’ların ikinci yarısından sonra Kürt milliyetçisi yapılanmaların tekrar ortaya çıkması ile sona ermişti. Yeni yapılanmalar ile yirmi-otuzlu yıllardaki selefleri arasındaki belirgin farklardan biri yenilerin “kır” değil “şehir” ağırlıklı olmalarıydı. Bu çalışmayı ortaya çıkaran temel dürtü de Kürtlerin yoğun olarak buldukları bölgede halef-selef milliyetçiler arasındaki bu farkı ortaya çıkaran toplumsal değişimlere bakmaktı. Bunun için de kırklardan altmışlara kadarki yıllarda Kürtlerin yoğun bulunduğu illerdeki “şehir”le veya “şehirli” olmakla ilgili doğrudan bağlantılı nüfus ve eğitim verilerine bakılmıştır. İlgili yıllardaki nüfus ve eğitim verileri incelendiğinde; Türkiye’de Kürt milliyetçiliğinin, 1908-1914 ve 1920-1938’den sonra üçüncü dalgası olarak nitelenebilecek altmış-yetmişlerdeki yeni dalganın “şehirli” kimliğinin ortaya çıkmasında Kürt milliyetçilerinin örgütlü-bilinçli çalışmalarının değil, tarımda makineleşme, kentlere göç, merkezi hükümetin okullaşma politikası gibi çevresel koşulların etkili olduğu görülmüş ve bu nedenle çalışma başı başına milliyetçilerin faaliyetleri dışındaki bu alanları konu edinmiştir. Çalışmanın nüfus ile ilgili verileri, Şehir ve Medeniyet Dergisi’nin Aralık 2020 tarihli 13. sayısında, yayınlanmıştı. Eğitim ile ilgili bu makale de nüfus ile ilgili makalenin tamamlayıcısı niteliğindedir. Söz konusu iki makale, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları illerde ilgili dönemdeki toplumsal dönüşüm yapbozundaki iki önemli parçayı bilim camiasının kullanımına sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, Kürt milliyetçiliği, Eğitim, Okullaşma, Doğu ve Güneydoğu Anadolu

* Bu makale, 2020 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında kabul edilen “1938-1960 Kürt Hareketinde Sessizlik Devri” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Mardin

E-mail: serdaryildirim21@yahoo.co.uk

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8279-872X>

Geliş Tarihi: 14.05.2021 • Kabul Tarihi: 25.06.2021

Schooling Rates of the Fifteen Densely Kurdish Populated Provinces in the East of Turkey (1945-1971)

Serdar Yıldırım *

Abstract

One of the reasons of the rise in Kurdish nationalism after 1965 and 70s was the population movements and growth in the schooling rates of the previous two decades. Article used official educational records of that period (1945-1971) to demonstrate the schooling rates in the Kurdish speaking regions of Turkey. I used official mother tongue data about Kurdish language from censuses (1945 to 1965) and determined 15 provinces from east and south-east of Turkey as 'cities have a substantial Kurdish population'. Article limited its work in the east of Turkey to these cities. The Kurdish nationalist movements of 20s and 30s had mostly a rural character. On the contrary the nationalists of the 70s mostly had an "urban" character. The work concentrated on the roots of the urbanization of the Kurdish nationalists and focused on official census and educational statistics of then. The census statistics of the period published as a separate article in December 2020, in Journal of Şehir ve Medeniyet (issue 13). This article contains educational statistics and is the complementary work for the previous article. Article, used memories of the Kurdish nationalists of the time to show the effect of the schools on their process of political socialization and gaining an ethnic conscious. Article also found a huge increase in the primary school level in the schooling rates of the region. But when the secondary and high schools were in concern the statistics showed that the rise in rates slowed down. In total there was an enormous rise in numbers of students when region compared in itself from 45 to 71. But when region compared with the average rates of Turkey, it has been seen that region's "high schooling" rates were lower than general average of the country. In 1971 there were only 44 high school in all fifteen provinces. The findings puts forth a temporal overlap between the rise in the number of Kurdish nationalists and schooling rates observed in densely Kurdish populated areas.

Keywords: Kurdish nationalism, Kurds, Education, East and South-East Anatolia, Schooling

* Dr. Mardin Artuklu University Department of Sociology Mardin / Turkey

E-mail: serdaryildirim21@yahoo.co.uk

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8279-872X>

Received Date: 14.05.2021 • Accepted Date: 25.06.2021

Giriş

Kürt milliyetçiliğinin, altmış ve yetmişlerdeki şehirli kimliği Kürt milliyetçilerinin bilinçli bir tercihi değildi. Bu kimliği ortaya çıkaran şey, aktif milliyetçileri de aşan (veya kapsayan) hem dünya hem de ülke genelindeki kentleşme ve kentleşmeyi müteakip eğitim imkânlarındaki artış gibi “çevresel koşullar”dı. Kürt milliyetçilerinin bu gelişmelerde hiçbir dahilleri yoktu. *Şehirli* kimliğin, “çevresel koşulların” etkisiyle ortaya çıktığı tespiti yapıldıktan sonra çalışmanın odak noktası sessizlik yıllarındaki nüfus hareketleri ve eğitimle ilgili gelişmeler olarak belirlendi. Ama her iki alanda yüklü miktarda istatistiğin ortaya çıkması ve çalışmanın bir makalenin sınırlarını aşması nedeniyle ana çalışma *nüfus* ve *eğitim* olarak iki makaleye ayrıldı. Çalışmanın 1945-1970 nüfus sayım sonuçları üzerinden ilgili dönemdeki tarımda makineleşme, şehirleşme ve nüfus hareketlerini inceleyen bölümü, Şehir ve Medeniyet Dergisinin Aralık 2020 tarihli 13. Sayısında, “*Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme (1945-1970)*”² ismiyle yayınlanmıştır. Nüfus ile ilgili makalede de belirtildiği üzere eğitim ile ilgili bu makale bir öncekinin tamamlayıcısı niteliğindedir.

Ana çalışmayı tetikleyen temel varsayım, altmışların ikinci yarısından sonra ve yetmişlerde *birden bire* ortaya çıkmış gibi görünen on binlerce Kürt milliyetçisi gencin, “birden bire” ortaya çıkmış olamayacağı, bunun önceki yıllara dayanan siyasal, sosyal veya ekonomik bir zeminin olması gerektiğiydi. Bu konuda ilk akla gelen cevap, eski tüfek bazı Kürt milliyetçilerinin yürüttükleri propaganda faaliyetlerinin sonucunda bir kısım gencin Kürt milliyetçiliğini benimsemiş olmasıdır. Fakat yetmişlerin ikinci yarısında 10’dan fazla örgütte faaliyet yürüten ve elde net bir sayı olmamakla beraber sayıları on binler civarında olduğu tahmin edilen çok sayıdaki milliyetçisi, militanı veya sempatizanının; kırk ve ellilerdeki “bir avuç” denebilecek kadar az sayıdaki Kürt milliyetçisinin faaliyetleri sonucu bu çizgiyi benimsemiş olmaları tek başına açıklayıcı olmamaktadır. Bu nedenle Kürt milliyetçilerinin aktif propaganda faaliyetleri dışında bazı olguların da bir kısım Kürt gençlerini Kürt milliyetçiliğine yöneltmiş olabileceği ihtimali sonucuna varıldı. Bunun için de, milliyetçi faaliyetlerin belli bir eğitim seviyesindeki bir kitleye ihtiyaç duyuyor olması nedeniyle önceki yıllardaki eğitim konusundaki verilere bakılması kararlaştırıldı.³

Türkiye genelinde tarımda makineleşme sonucu 1950’den sonra kırsaldan şehirlere büyük bir göç hareketi olmuştu. Kürt köylüsü bundan en çok etkilenenler ara-

² Yıldırım, S. (2020), “Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme (1945-1970)”, *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6(13), ss. 417-448.

³ Kırk ve ellili yıllardaki Kürt milliyetçilerinin ve milliyetçiliğinin seyri için bkz., Yıldırım, S. (2020), “1938-1960 Kürt Hareketinde Sessizlik Devri”, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mardin.

sındaydı. Tarımda makineleşmenin “itici gücü”ne şehirlerdeki yaşamın eğitim, sağlık, iş gibi alanlardaki “çekici güç”leri⁴ de eklenince, anne-babaları kırsal kökenli olan ama kendileri şehirlerde büyümüş yeni bir Kürt nesli ortaya çıkmıştı. Eğitim imkânlarının da artması ile şehirlerdeki (uluslararası konjonktürde kimlik siyasetinin güçlenmesi, 68 olayları, 3. Dünya ülkelerindeki bağımsızlık savaşları ve Filistin meselesi gibi dış faktörlerin de etkisi ile) genç Kürt nüfusunun bir kısmı milliyetçi propagandaya daha açık hale gelmişti. Bu dönemle ilgili hatıralar (bir kısmı makalede aktarılacak) politik eylem ve fikirlerden etkilenenlerden sayıca daha fazla gencin ise okullarda karşılaştıkları “öteki ile karşılaşma”, “dışlanma”, “alay edilme”, “baskı görme” gibi nedenlerle hiçbir Kürt milliyetçi propagandasına maruz kalmamış olmalarına rağmen Kürt kimliğine ilgi duymaya başladıklarını ve eğitim hayatlarının ilerleyen yıllarında milliyetçi yayın ve kişilere yöneldiklerini göstermektedir.⁵ Okullaşma verilerinde bölgedeki okul ve öğrenci sayısında tablolarda gösterilmiş olan artışlar da bu varsayımlarla uyumludur.

Yöntem ve Materyal

Çalışmanın Sınırları

Çalışmada ‘okul’ kavramı, çok sayıdaki veri kalemini üç başlıkta toplayabilmek amacıyla en yaygın olan üç okul tipi; ilkokul, ortaokul ve liselerle sınırlandırılmıştır. Bölgede sayıca fazla olmayan Köy Enstitüleri, Akşam Sanat Okulları, İmam-Hatip Liseleri, Ticaret Liseleri, Sağlık Liseleri, Halkevleri Ulus Okulları, dışarıdan bitirme imtihanına girenler gibi “okul” kategorisine girebilecek kalemler inceleme dışında tutulmuşlardır.

⁴ Göç literatüründe “itici/push” ve “çekici/pull” etkenler için bkz., Yıldırım, S. (2012), “The Impact of migrant-receiving states’ policies on crime rates and drug abuse among immigrants: The cases of Japan, Sweden, USA, and Turkey”, *Mukaddime*, Sayı: 6, s. 91.

⁵ Kırklardan seksenlere kadar aktif olarak faaliyet göstermiş bazı Kürt milliyetçilerinin bireysel milliyetçileşme serüvenlerinde okulun, öteki ile karşılaşmanın ve diğer etkenlerin tesirleri için bkz., Yıldırım, S. (2020), “1938-1960 Kürt Hareketinde Sessizlik Devri”, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mardin, s. 569-639.

Çalışmanın mekân ve zaman sınırı

Kürt nüfusun belli bir yoğunlukta olduğu on beş il (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van) 1945-1965 nüfus sayımlarının anadil verileri kullanılarak belirlenmiştir. Bu illeri kapsayan saha, makalede yer yer “bölge”, yer yer de “on beş il” olarak anılmıştır. Derginin Aralık 2020 sayısında yayınlanmış olan nüfus makalesinde 1945-1970 arasındaki nüfus hareketlerine o yıllardaki altı nüfus sayımının verileri kullanılarak bakılmıştı. Bu makalede ise mümkün olduğunca nüfus verileri ile bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla nüfus sayım yılları ile örtüşecek okul verilerine odaklanılmıştır. Ama zaman zaman farklı yılların istatistiklerine de müracaat edilmiştir.

Tablo 1. On Beş İilde Anadili Kürtçe Olanların Oranı: 1945-1965

	1945	1950	1955	1960	1965
Adıyaman	-	-	0.46	14.5	43.9
Ağrı	59.1	68.8	61.3	60.3	63.3
Bingöl	55.8	78.9	13.4	67.6	37.8
Bitlis	60.5	65.1	64.0	63.8	59.9
Diyarbakır	71.4	71.3	64.6	66.0	49.6
Elazığ	41.5	39.8	33.9	0.74	14.7
Hakkâri	87.8	89.4	88.3	80.6	86.2
Kars	17.1	23.1	20.1	18.6	22.0
Malatya	32.8	14.1	1.42	0.74	17.2
Mardin	66.4	66.3	66.0	66.4	66.7
Muş	63.5	60.6	65.8	50.3	41.8
Siirt	74.1	73.2	69.8	71.5	67.6
Tunceli	52.8	55.8	22.2	4.1	21.7
Urfa	46.5	45.2	46.0	37.8	38.8
Van	59.9	66.3	49.0	51.1	55.3

Çalışmada başlangıç yılı, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıl olan 1945-1946 eğitim yılı, bitiş yılı olarak da 1970-1971 eğitim yılı kabul edilmiştir. Bu zaman dilimi, 1945-1971 arasındaki; tek parti rejiminin son yılları (1946-1950), Demokrat Parti yılları (1950-1960) ve 27 Mayıs darbesinden sonraki yılları (1960-1971) kapsamaktadır. Böylece her üç dönemin de istatistikleri görülebilmiştir. Kitlesele göçlerden veya nüfus hareketlerinden sonra, göç alan bölgedeki kamu erkinin altyapıyı buna hazırlaması uzun yıllar istemektedir. Bu nedenle 1950'li yıllardaki göçün, okullaşmaya yansımalarını daha iyi görebilmek için inceleme, 1960'ların sonlarına kadar uzatılmıştır. Her tablonun oluşturulmasında çok farklı yıllara ait çok sayıda kaynak kullanıldığı için ilgili kaynaklara tabloların altında tek tek yer verilememiş, kaynakça bir bütün olarak makalenin sonunda aktarılmıştır.

Çalışmada, ana materyal olarak TÜİK / DİE’nin 1945-1971 yılları arasındaki eğitim verilerini içeren 7 ayrı eğitim yılına ait 16 yayını kullanılmıştır. Kürt milliyetçilerinin hatıratları veya hatıralarını içeren eserler de önemli birer kaynak olarak kullanılmışlardır.

1. Okullar ve Milliyetçi Kimlik İnşası

Okullar, özünde devletler tarafından inşa edilmiş siyasi kurumlardır. Althusser’in "devletin ideolojik araçları" arasında saydığı okulların, ‘devlet’ açısından en önemli amaçlarından biri, yeni neslin ilgili rejimin öngördüğü insan tipinde yetiştirilmesidir. Candan ve Işık da çalışmalarında, Althusser’in bu tanımlamasından yola çıkarak birçok farklı devlet üzerinde yaptığı incelemelerinde, bu devletlerin okulları siyasal toplumsallaşma aracı olarak kullandıklarını belirtmektedirler: “*İdeolojik devlet, bireyin bazı normları, siyasal değerleri, mevcut ideolojisiyle paralel birtakım bilgi, beceri ve kazanımları sağlaması için okulu bir araç olarak kullanır.*” (Candan ve Işık, 2019, s.568-569.)

Özgen Yalçın da siyasal toplumsallaşma üzerine yaptığı çalışmasında okulların önemini şöyle açıklamaktadır: “*okullar... Ne öğrettikleri ve nasıl öğrettikleri aracılığıyla öğrencilerin nasıl bir yurttaş olacaklarını etkileyebildikleri gibi, öğrencilerin siyasal katılımlarını da etkileyebilirler.*” (2015, s.332-333.) Siyasal toplumsallaşma çalışmaları genel olarak okulun, aile ve akranlarla beraber, bireyler üzerinde çok etkili araçlardan biri olduğunu göstermektedir: “*Başlıca aktörler; aile, akranlar, okul ve kitle iletişim araçlarıdır. İlk dönem çalışmalarda, bir toplumsallaşma aktörü olarak genellikle ailenin baskın rol oynadığı görüşü savunulmuştur. Az sayıda olmakla birlikte; okulun daha merkezî bir rolü olduğunu belirtenler de vardır. Görüş farklılıkları, farklı aktörlerin, farklı dönemlerde, farklı siyasal toplumsallaşma alanlarında daha başat olabileceğini akla getirmiştir.*” (Yalçın, 2015, s.326.)

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren birçok resmi yetkili, “dağ Türkleri” olarak niteledikleri Kürtler arasında okul sayısının artırılarak “dağ Türkçesi” konuşan bu insanlara “Türkçe”nin öğretilmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır (Akekmeççi, Pervan, 2010). Dördüncü Umumi Müfettişliğin görev alanındaki önemli faaliyetlerinden biri de eğitim alanında ki çalışmalarıdır: “*Dördüncü Umumi Müfettişliğin görev bölgesini kalkındırma yolunda en önemli çalışmalarından biri eğitim öğretim alanındaki çalışmalarıydı. Bu sebeple öncelikli amaçlar arasında, bölgedeki okul sayısının artırılması, eğitimin yaygınlaştırılması, kız çocuklarının okula gönderilmesi, Türk dilinin bölgede yaygınlaştırılması vardı.*” (Toparlak, 2016, s.227). Kürt milliyetçileri de bölgedeki okul sayısının artırılması çabasının arkasında, “*Türkçe ve Türklüğün yaygınlaştırılması amacı*” olduğu konusunda hemfikirdirler (Sağınç, 2000, s.201).

Dönemin Kürt milliyetçileri bu amacı bildikleri halde, Kürt çocuklarını “hükümet” okullarından uzaklaştırma yoluna yönelmemiş tam tersine ellerinden geldikçe eğitim yoluyla “doktor”, “mühendis” vs. olmaya teşvik etmişlerdir. Milliyetçilik ile asimilasyon temelli bir müfredatı olan resmi okullara teşvik arasındaki denge, eğitim

yoluyla yükseldikten sonra gündelik hayatta Kürt kimliği ile teması sürdürmeyi teşvikle sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin; 1940'lardan itibaren Kürt milliyetçileri arasında öne çıkan Musa Anter'in "Kürtçülük"ten hapiste iken, 1960-61 yıllarında yazdığı "Brîna Reş" (Kara Yara) piyesindeki ana tema Kürt çocuklarının eğitim yoluyla yükselmesidir. O yıllarda Kürtçe konuşan hekim sayısı o kadar azdır ki, okul okuyarak "doktor" olan ve sonra Diyarbakır'a dönen piyesin ana karakterinin hastalarıyla Kürtçe konuşması hastalar tarafından hayretle karşılanmaktadır. Anter, eserinde bir yandan Kürt çocuklarını "ücretsiz" olduğuna vurgu yaptığı hükümet okullarına teşvik ederken diğer yandan da, okuyarak doktor olan ana karakter nezdinde kimliklerini korumaları gerektiğini telkin etmektedir.⁶

Milliyetçiliğin öncü kadrolarının, belli bir kültür düzeyinde olmaları gerektiği açıktır. Çünkü *millet, dil, din, etnisite, kendi kaderini tayin hakkı, asli unsur, kurucu unsur, azınlık hakları* gibi kavramlara milli kimlik esaslı fikirler geliştirebilmek veya en azından öncü gruplarca geliştirilmiş bu minvaldeki düşünceleri hedef etnik gruba aktararak, bu fikirlerin kitlelere mal olmasını sağlamak belli bir entelektüel birikim gerektirmektedir. Miroslav Hroch da "*okullaşmanın bulunduğu yerler milliyetçi uyanışın ortaya çıkmasında öncü olmuşlardır*" demektedir. Hroch'a göre de okuma-yazma bilmek, milliyetçi uyanışın ön koşuludur (1985, s.163-174). Çalışmanın konusu da Kürt milliyetçilerinin tekrar ortaya çıkışının arka planına bakmak olduğu için bölgedeki salt "okur-yazarlık" verileri yerine bilfiil okul okumakta olan nüfusun incelenmesinin daha isabetli olacağı sonucuna varılmıştır. Aşağıda bahsedileceği üzere, o yıllardaki Kürt milliyetçilerine "*talebé*" denildiğinden, *talebelerle* ilgili veriler onların doğuşunu hazırlayan sosyal zemin hakkında daha fazla bilgi sunacaktır.

Dönemin Bazı Kürt Milliyetçileri Üzerinde Okulların Etkisi

Kürt öğrencilerin okullarda karşılaştıkları dışlanma, alay edilme, dilleri nedeniyle dayak yeme gibi hususlar, hiçbir Kürt milliyetçisi propagandaya maruz kalmamış olsalar da, içlerinden bazılarında etnik kimliğin öne çıkması sonucunu doğurmuştu. Etnik bilinçleri kırklardan altmışlara kadar ki dönemde gelişmiş olan birçok Kürt milliyetçisinin hatıraları bu tür örneklerle doludur.

Kırklı yıllardan doksanlara kadar oldukça aktif bir Kürt milliyetçisi olan Musa Anter, 1938'de Adana'da lise okurken Dersim isyanı sebebiyle başlayan bir atışmadan sonra kavgaya karışmış ve 15 gün gözaltında kalmıştır. Anter'in karıştığı olayda dikkat çeken şey kavgaya eden lise öğrencilerinin "milli sembol" kabul ettikleri kişi-

⁶ Eserde, evladı kara yara hastalığına yakalanmış bir kadın, hekimin Kürtçe konuştuğunu görünce; "benimle dalga geçme de doktoru çağır" demektedir. Hekimin, "doktor benim" demesi üzerine ise "Aaa, hiç Kurmanc doktor var mı ki!" şeklinde hayretini ifade etmektedir. Anter, 1991, s. 40-41.

likler üzerinden birbirlerine laf atmış olmalarıdır. Anter’in bazı sınıf arkadaşları Der-sim’deki çatışmalar nedeniyle Seyyid Rıza’nın eşi Besê’ye küfürler edince; arkadaş-larınca ‘Besê’nin torunu’ olarak anılmakta olan Anter de, kendisi “*Besê’nin torunu*” ise onların da “*Zübeyde’nin torunları*” olması gerektiği zannıyla Zübeyde Hanıma kü-für ederek kendince misillemede bulunmuştur. Anter bunun üzerine 15 gün gözäl-tünde kalmış ve Atatürk, olayı bir çocukluk olarak değerlendirip şikâyetçi olmayınca da ceza almadan bırakılmıştır (Anter, 2016, s.47-49).

1946 Diyarbakır doğumlu Davut Ökütçü, 1958 yılında Darüşşafaka’da okumaya başlamıştır. Ökütçü, okulun ilk zamanlarında; “*mağara numarası*”, “*dövmeye çalışma*”, “*şivesi*”, “*kuyruk*”, “*eşkıya Koçero*” gibi birçok fiil veya niteleme ile alaya ve dışlanmaya maruz kalmıştır. Ökütçü o günler şöyle anlatmaktadır: “*1958’in sonbaharında Darüşşafaka’daki hayatım başladı. Darüşşafaka’daki ilk aylarım zor geçti. “Kürt, mağara numaran kaç?” diyerek alay edenlerden, ... Darüşşafaka’ya ilk girdiğim yıllarda birinci lâkabım Kürt’tü. Mağara mubabbetinin dışında bir de “Kürt, kuyruğun nerede?” diye sorgularlardı. Bunları şimdi düşündüğümde çocuksu takılmalar olarak kabul ediyorum. Ama itiraf edeyim ki beni hırslandıran bu takılmalar oldu...*” (2009b, s.158-159).

Şerafettin Kaya, 1948-49 yıllarında başladığı Erzurum Öğretmen Okulu’nda, Türk milliyetçisi öğrenciler tarafından tehdit edildiklerini anlatmaktadır (2016, s.56-60). Okul hayatına Türkiye’de başlamış olan, Suriye’deki önde gelen Kürt milliyetçilerinden olan Nureddin Zaza da, Elazığ Maden’deki okul yıllarında karşılaştığı, Kürtlerin varlığının inkârı, Kürtçenin yasaklanması ve asimilasyon beklentisi gibi hususları şöyle anlatmaktadır: “*Batıdaki öğretmen okullarından yeni mezun öğretmenler ... Kürt değilsini deyiş duruyorlardı. Bizler Kürtler yalnızca Türkçe konuşmak zorundaydık... Öğrencilerin bazıları içten Kürt olarak kalırken öğretmenlerin övgüleriyle yüceltilmek için yap-macık davransalar da, üst sınıflarda öğretmenlerinin kuramlarını gerçek bir coşkuyla kavramak ve ileride Mustafa Kemal’in yandaşı olmak için çırpınan kimi öğrenciler de oluyordu.*” (2000, s.43)

Kürtçe konuştuğu için dayak yiyen, ceza verilen veya okuldan atılan öğrencilerle ilgili başka kaynaklarda da anlatılar bulunmaktadır (Pêşeng, 2015, s.44). Ana dili Türkçe olmayan başka gruplar da benzeri baskılara maruz kalmışlardı. 17 Mayıs 2013’te Kanal 24’te yayınlanmış olan “*Farkında Mısınız?*” programının konusu “*Kayıbolmakta olan Diller*”dir. Bu programda Çerkezce, Zazaca, Lazca üzerine söz alanlar bu dillerin yasak olduğu yıllarda, okulda anadillerini konuştukları için birbirlerini ihbar etme sistemi kurulmuş olduğunu anlatmaktadırlar. Örneğin; Ümit Duman, Çerkezce konuştuğu için (1.bl, 6-7.dk); Yusuf Ziya Döger, Kürtçe/Zazaca konuştukları için (1.bl, 9-10.dk), öğretmenlerin ispiyonculuğa teşvik ettiği öğrenciler tarafından ihbar edilenlerden bahsetmişlerdir. İsmail Avcı ise “*önceleri bunları sadece bizim yaşadığımızı, Lazların yaşadığını sanırken, sonra böyle dinledikçe herkesin aslında aynı şeyleri yaşadığını öğrendim*” demektedir. (1.bl, 10.dk). Arhavili bir amca, Avcı’ya şunu anlat-mıştır: “*Ben, dedi, ilkokuldayken, Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolu Başkanıydım. Ve*

“Türkiye’de Lazlar” adını taşıyan ilk kitabın yazarıdır bu.” (1.bl, 11:42-11:54)⁷ Bu amca da okul hayatındaki baskıların etnik bilinç geliştirmesinin örneklerinden birini teşkil etmektedir.

1951 Mardin Derik doğumlu Kutbettin Alış, 1958 yılında ailesi Diyarbakır’a göç edince şehir merkezinde ilkokula başlamıştır. Lise yıllarında, amcasının da ilk üyelerinden biri olduğu TKDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) ile tanışacak olan Alış, ilkokul yıllarında okuldaki öğretmenin tavırları nedeniyle Kürtçe konuşmanın ve Kürt olmanın utanılacak şeyler olduğunu düşündüğünü aktarmaktadır. “Bazı olaylar olur, üzerinden zaman geçer ve değerlendirirken demek ki bunlar şunun için oldu dersin. Diyarbakır’a göç ettiğimizde Türkçe bilmiyorduk. ... öğretmen... Bana sürekli derdi ki: “Kürt ne bilir bayramı, zır zır içer ayranı.” Utanıyordum bu sözü duyunca. Türkçe bilmemek Kürt olmak utanılacak bir şeydi bizler için... Komşumuz Elmas Hanım vardı. Kürtçe konuştuğumuzda bizleri azarlardı. Bir defasında kendisine “biz Kurmanci konuşmuyoruz” dediğimi hatırlarım. Bunlar tabii sonradan bana büyük malzeme oldu. Lise yıllarımda Kürdistan Demokrat Partililerle (KDP) tanıştım.” (Diken, 2009a, s.412).

1950 Diyarbakır Lice doğumlu Zerruk Vakıfahmetoğlu, babasının memuriyeti nedeniyle 1959-60 gibi Ankara’da ilkokul okurken mahallede ve okulda çocukların “kırö” şeklindeki alaylarına maruz kaldıklarını, kardeşi ile beraber kendileriyle alay eden çocuklarla sık sık taşlı sopalı kavgalara karıştıklarını aktarmaktadır. Vakıfahmetoğlu, bu iki yılda yaşadıklarının siyasi hayatında çok etkili olduğunu söylemektedir. “Haftada en az 3-4 gün eve mutlaka ağlayarak gelirdim. Bizleri çok horladılar. Gerçekten ezdiler. O iki yılı hayatım boyunca hiç unutmadım desem yeridir. Belki de benim sonraki politik yaşantımda, gençlik yıllarımda bazı şeylere karşı tepkici olmamda o iki yılın çok etkisi oldu diyebilirim. Çok hüçün verici iki yıldır. Annem oturur ağlardı. Babam üzülmesin diye ondan saklardık.” (Diken, 2009a, s.196).

Yaşar Kaya’nın ellili yılların sonunda Kabataş Lisesinde okurken maruz kaldığı alay veya tahkir edilme ise öteki öğrencilerden değil onu sürekli olarak “eşkeşya” olarak çağıran bir öğretmeninden kaynaklanmıştı. Kaya’nın Kürt bir öğretmeni ise ona Ağrı Dağı isyanı ile ilgili bir ödev yaptırarak, doğrudan bir propaganda yapmadan, dolaylı etki yöntemi ile onda Kürtlük fikirlerinin yeşermesinde etkili olmuştu (Pêşeng, 2015, s.49-50).

Kürt milliyetçisi siyasi hareketler içinde bilindiği kadarıyla hiç yer almamış olan Ahmed Arif de lise yıllarında Kürt kimliği üzerinden benzeri bir kavgaya karışmıştır.

⁷ O zamanki görevleri ile; İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ferhat Kentel, Kafkas Kültür Derneği Başkanı Ümit Duman, Zazaca araştırmacısı Yusuf Ziya Döğer, Lazca Sözlük yazarı İsmail Avcı ile kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan diller ile ilgili konuşmuşlardı. Berfu Haşioğlu, “Farkında Mısınız?: Kaybolmakta olan Diller”, Kanal 24, 17 Mayıs 2013, 20:15’te yayınlanmış olan programın, 1. Bölümü: <https://www.youtube.com/watch?v=6xPdUJkNQIE>, 2. Bölümü: <https://www.youtube.com/watch?v=UQU7Yv0XPeM> Erişim: 25.11.2013.

Arif, Afyon’da lise okurken, kendisine “*eşşeke Kürt*” dediği için, bir sınıf arkadaşını ciddi şekilde yaralamıştır.⁸

Bu tür hatıralara sahip gençlerin, büyüyerek aktif siyaset sahnesinde olduğu 1970’lerde, hem bölgedeki hem de batıdaki şehirlerde ortaya çıkan silahsız/silahlı Kürt milliyetçisi örgütlerin taraftar/semptomatizan/militan kadrolarının “öğrenci” kimlikleri o kadar ön plandadır ki (çoğu lise veya üniversite öğrencisiydiler) o dönemlerde onlara “talebeler (Talebeyan)” denmekteydi. Hatta militanlar için “talebe” tabirini kullanmak doksanlara kadar da tedavülde kalmıştı (Beşikçi, s.53 ve Çelik, 2011, s.60).⁹

O dönemlerde bazı Kürt öğrencilerin faaliyetleri, MİT Müsteşarı Fuat Doğu’nun 12 Mart Muhtırasından bir ay önce MGK’ya sunduğu rapora da konu olmuştu. Raporunda, ortaokul ve lise öğrencilerinin “Kürtçülük faaliyetlerinin” örnekleri ile aktarılmış olması devletin, ortaokul düzeyinde bile siyasallaşma süreçlerini yakından izlediğini, Kürt kimliğine vurgu yapan öğrencileri takip ettiğini göstermektedir.¹⁰

2. Şehirleşme (1945-1970)

İç göçle şehirlere gelen kentin yeni sakinlerinin çocukları için ihtiyaç duyulacak kamu yatırımlarının başında hiç şüphesiz ki okullar gelmektedir. Araştırma sahasımızdaki on beş ilde de 1945 ile 1970 arasında yukarıda zikrettiğim nüfus makalesinde detaylı olarak ele alındığı üzere yoğun bir iç göç meydana gelmiştir. On beş ilin genelinde söz konusu yıllarda, köylerden il merkezlerine ve bazı ilçe merkezlerine doğru bir hareketlenme görülmüştür. 1945’te il merkezlerindeki nüfus, toplamın % 9.9’u iken 1970’te %15.3’e çıkmıştır. Tüm il ve ilçe merkezleri nüfusu olarak bakıldığında 1945’te toplam nüfusun %19.4’üne denk gelen “şehirler” nüfusu 1970’te %29.4’e çıkmıştır. (Yıldırım, 2020b).

Bölgesel bir bakış sunabilmesi amacıyla on beş ilin genel verilerine bakıldığında; 1945’te % 80.4 olan kır-kent oranının 1970’te % 70.6’ya indiği, bölgenin kendi

⁸ Refik Durbaş’ın “Ahmed Arif Anlatıyor, Kalbim Dinamit Kuyusu” kitabından aktaran “Ahmed Arif’in “Otuzüç Kurşun” şiirini yazma hikâyesi”, İnsanOkur, <https://www.insanokur.org/ahmed-arif-inotuzuc-kursun-siirini-yazma-hikayesi/> 30.06.2020.

⁹ Afganistan ve Pakistan’daki ‘Taliban’ örgütü de ismini aynı mantıktan, yani kurucu militanlarının öğrenci olmasından almıştır (Şahin, 2016, s. 231-232).

¹⁰ “*Ceylanpınar Ortaokulu öğrencilerinden Hüseyin Deniz, maruf ve mahkum Kürtçü liderlerden Musa Anter’e yazdığı mektubunda 150 lira para yardımı istemekte ve “Bizler, her birimiz, yarımın Kürtler için yetişmiş birer genci olacağız. Bizim okul talebeleri arasında benim kadar kendisini Kürt sayan yoktur. Biz Kürtler için çalışıyoruz. Bu zamanda yetişen Kürtlerin değeri 150 lira değil dünya malı değerindedir” demektedir. Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi’nin bazı talebeleri sınıf duvarlarına ‘Zafer Kürtlerindir’ ibaresini yazmışlardır.*” Oktay Pirim, Süha Arabacıoğlu, “12 Mart’ın gizli tarihi - 5- Tedbir alınmazsa Kürtçülük gelişecek!”, *Milliyet Gazetesi*, 7 Mart 2013, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/12-martin-gizli-tarihi-tedbir-alinmazsa-kurtculuk-gelisecek-1677227> Erişim: 11.07.2020.

içinde 10 puanlık şehirleştiği görülmektedir. Ama 1945'te Türkiye ortalaması ile bölge kır-kent oranları arasındaki fark % 5.4 iken, bu fark 1960'ta 8.9'a çıkmıştır. 1960 ile 1970 arasında ise bölge ile Türkiye ortalaması birbirine yakın oranlarda seyretmişse de fark 0.2 puan da olsa artarak 9.1 olmuştur. Yani bölge, bir bütün olarak şehirleşme hızı konusunda ülke ortalamasının hayli gerisinde kalmıştır. İl bazında bakıldığında ise Diyarbakır, Elazığ ve Urfa'nın ülke ortalaması civarlarında şehirleşen iller olarak öne çıktıkları görülmüştür. Bitlis, Malatya ve Siirt, Türkiye ortalamasının gerisinde kalmış olsalar da bölge içinde şehirleşen diğer iller olarak öne çıkmaktadırlar.¹¹

1965'ten sonraki sayımlarda bulunmayan *ikamet* ve *doğum yeri* karşılaştırmasını içeren cetvellere göre 1960'a kadar göç bölgenin kendi içinde cereyan etmiş, bölge dışına önemli bir göç olmamıştır. Ama 1960'tan sonra on binlerce kişi Türkiye'nin batı ve güneyindeki büyük şehirlere adeta akın etmiştir. On beş il¹² doğumlu olup da sayımlar sırasında Türkiye'nin yedi büyük ilinden birinde (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, İçel, İstanbul ve İzmir) ikamet etmekte olanların toplam sayısı 1950'de sadece 11.106 kişidir. 1960'ta bu rakam belli bir artışla 25.672'ye (% 131) çıkmıştır. Ama esas artış 1960'tan sonra görülmüş, 60-65 arasındaki beş yıl içinde söz konusu nüfus 212.379'a (% 727 artış) çıkmıştır. 1965 sayım sonuçlarına göre İstanbul 83.820, Adana 51.358 ve Ankara 40.026 kişi ile göçün çoğunun yöneldiği şehirler olarak öne çıkmışlardır.¹³

3. On Beş İilde Okullaşma

Bölgenin, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki isyan yıllarından yetmişlerdeki üçüncü dalga Kürt milliyetçiliğine kadar geçen zaman zarfındaki dönüşümünün anlaşılabilmesi için tarım ve nüfus kalemlerinden sonra bakılması gereken bir diğer kategorinin de eğitim olduğuna daha önce değinilmişti. “Sessizlik dönemi” veya “sessizlik yılları” olarak isimlendirdiğimiz dönemin sona erişinde etkili olan hususlar arasında şehirleşmenin getirdiği eğitim imkânları önemli bir yer tutmaktadır. “... göç literatüründeki *“itici ve çekici faktörler (push and pull effects)”* açısından Kürtlerin hareketliliğine bakıldığında, 1920 ve 1930'lardaki isyanlar dönemi ve ellilerdeki tarımda makineleşme Kürt köylüleri için *“itici/ zorlayıcı” faktörler olurken; şehirlerdeki iş, eğitim ve sağlık olanakları da “çekici” faktörler gibi görünmektedir.*” (Yıldırım, 2020a, s.341-342).

¹¹ “On beş ilde, yirmi beş yıldaki toplam nüfus artış oranı % 102, şehirlerin toplam nüfus artışı % 202, köylerin toplam nüfus artışı da % 77 olmuştur.” (Yıldırım, 2020b, s. 435).

¹² Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van.

¹³ Ayrıntılı veriler için bkz. Tablo 4. “İkamet Durumuna Göre On Beş İl Doğumlarının Yedi Büyük İle Dağılımı: 1950-1965”, Yıldırım, “Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İilde Nüfus Hareketleri Ve Şehirleşme (1945-1970)”, s. 448.

Çalışmada “on beş il” veya “bölge” olarak tanımladığımız Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van illerinin 1945-1971 yılları arasındaki okullaşma verileri aşağıdaki gibidir.

1945-1970 Döneminde Okul ve Öğrenci Sayıları

Bahsi geçen on beş ildeki okullaşma verilerine bakılırken “okul” kavramı, daha önce belirtildiği üzere *ilkokul*, *ortaokul* ve *liseler* ile sınırlı tutulmuştur. O yıllarda ülkenin doğusundaki tek üniversite Erzurum’da 1958-59 eğitim yılında açılan Atatürk Üniversitesi’dir. İnceleme alanımızdaki on beş ilde ise herhangi bir üniversite bulunmamaktadır. Sadece dönemin sonlarına doğru Ankara Üniversitesi bünyesinde 1966-67 yılında Diyarbakır Tıp Fakültesi ve 1970 yılında da Elazığ Veteriner Fakültesi kurulmuştur. Bu nedenle bu makalede ayrı bir *üniversite* başlığı açılmamıştır. 1945-1970 yılları arasında bölgedeki liseler bile aşağıda görüleceği üzere oldukça sınırlı sayılardadırlar.

3.1. İlkokullar

Çocukların evlerinden ilk çıkış dönemi olduğu için ilkokul düzeyinde, lise ve üniversitenin aksine, bölgede o yıllarda hükümetlerin Türkçeyi öğretmeyi hedefleyen bir “**ilköğretim davası**” bulunuyor, hükümetler ilkokulların yaygınlaşmasına özel önem veriyordu. Bu faaliyetin odak noktası da, istatistiklerin de göstereceği üzere Tunceli ve Elazığ illeriydi (Toparlak, 2016, s.227). Bu nedenle tüm okul kategorisinde ilkokullar başlı başına önemli bir yer tutmaktadırlar.

Tablo 2.1. İlkokulların-Öğrenci Sayılarının ve Bölge Nüfusunun Ülke Genelinde Oranları (%)

	İlkokul	Öğrenci	Nüfus
1945-46	5.7	8.8	13.6
1950-51	11.4	8.7	14.0
1954-55	12.8	12.4	14.1
1960-61	13.5	9.8	14.0
1965-66	14.4	10.8	14.3
1970-71	15.8	12.4	14.4

1945-46 eğitim yılında Türkiye’deki **ilkokul sayısı** 14.010 olup, on beş ildeki okul sayısının buna oranı % 5.7’dir. Oysa aynı dönemde on beş ilin toplam nüfusunun ülke nüfusuna oranı yüzde 13.6’dır. Yani bölgedeki okul sayısının nüfusa oranı, Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Bölge nüfusunun Türkiye nüfusu

içindeki oranı 25 yıl boyunca aşağı yukarı % 14 civarında sabit kalmış, okul sayılarının bu oranı yakalaması veya ona yaklaşması 1960'tan sonra, öğrenci sayıları ise 1970'te bile bu orana ulaşamamıştır.

Tablo 2.2 İllere göre ilkokul sayıları ¹⁴

	1945- 1946	1950- 1951	1954- 1955	1960- 1961	1965- 1966	1970- 1971	Artış%
Adıyaman	39	116	120	219	291	425	378
Ağrı	27	88	117	157	243	311	338
Bingöl	24	40	88	177	226	307	598
Bitlis	15	40	86	118	186	188	453
Diyarbakır	53	136	190	230	350	543	389
Elazığ	101	206	201	278	345	536	196
Hakkâri	10	42	55	71	99	132	450
Kars	190	433	446	519	588	696	74
Malatya	119	294	249	365	519	684	151
Mardin	58	102	157	207	315	483	489
Muş	16	86	93	132	146	240	176
Siirt	24	59	95	157	233	307	598
Tunceli	57	172	195	240	299	394	196
Urfa	49	106	156	245	354	511	449
Van	20	64	115	173	251	318	430
Toplam	793	1.984	2.363	3.288	4.445	6.075	

1945-1970 arasında bölgedeki okul sayılarında, genel olarak dört-beş kat bir artış görülmektedir. Oransal olarak en büyük artışlar Bingöl, Siirt ve Mardin'de görülmüştür. Sayısal olarak ise 1945'te en çok ilkokul; Kars, Malatya ve Elazığ'da bulunmakta iken, 1970'te bu illere Diyarbakır, Urfa ve Mardin de eklenmiştir. 1950 ve 1970 arasındaki yirmi yılda Elazığ ve Tunceli'deki okul sayılarının nüfuslarına oranla diğer illerden fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Bölgedeki okullaşmada onar yıl ara ile kırılma anları görülmektedir. Bu kırılmaların ilkinde, ellili yıllarda ilkokul sayısında ikiye-üç katlanma görülmüştür. Sonraki kırılma anları ise 1960-61 ve 1970-71 senelerinde olmuştur. Bu yıllarda, bölgedeki ilkokul ve öğrenci sayılarında önemli bir sıçrama görülmektedir.

¹⁴ Bütün tablolarda 1954 yılında il olan Adıyaman'ın bu yıldan önceki verileri hesaplanırken, sonradan kendisine bağlanan ama o tarihte her biri Malatya'nın ilçeleri olan Adıyaman, Besni ve Kahta'nın ilgili yıldaki okul ve öğrenci sayıları toplanarak elde edilmiştir. Malatya'nın 1954 öncesindeki okul ve öğrenci sayılarından da bu üç ilçesinin sayıları düşülmüştür.

Tablo 2.3 İllere göre ilkokul Öğrenci Sayıları

	1945- 1946	1950- 1951	1954- 1955	1960- 1961	1965- 1966	1970- 1971	Ar- tış%
Adıyaman	3.248	6782	6.688	15.825	23271	35.291	615
Ağrı	2.649	5731	7.925	14.327	23462	31.921	690
Bingöl	1.600	3455	4.730	9.816	14530	20.930	669
Bitlis	1.822	2638	4.686	7.883	13314	16.336	665
Diyarbakır	7.053	9859	15.115	21.400	32913	56.314	577
Elazığ	9.847	13811	14.798	26.700	35364	53.240	319
Hakkâri	441	1525	2.120	2.793	5307	07.886	739
Kars	22.521	35009	39.170	54.654	76735	103.497	222
Malatya	18.084	22748	23.837	41.620	59842	77.180	299
Mardin	6.205	8345	11.824	19.235	31201	46.156	533
Muş	1.500	4693	5.290	9.866	13880	25.414	628
Siirt	2.326	4228	6.642	10.290	18921	29.515	1.168
Tunceli	5.491	9964	9.526	13.800	20614	26.417	381
Urfa	5.716	7899	12.180	21.690	34080	51.580	647
Van	2.528	3630	6.751	11.608	20749	31.138	782
Toplam	91.031	140.317	171.282	281.507	424.183	612.815	

Yirmi beş yıl içinde, bölgedeki okulların fiziksel mekân sayısı ile Türkiye geneli arasındaki farkın kapanmış olduğunu ilk tabloda görmüştük. Öğrenci sayılarında ise 1945-46 yılında Türkiye’deki ilkokul öğrenci sayısı 1.357.740 olup on beş ildeki öğrencilerin toplam içindeki oranı % 8.8’dir. İlkokulların ülke geneline oranının aynı yıl 5.7 olması öğrencilerin kalabalık sınıflarda eğitim gördüklerine işaret etmektedir. Aynı dönemde on beş il nüfusunun ülke geneline oranı da yüzde 13.6’dır. 1970-71 sezonunda ise ülke genelindeki 38.513 ilkokuldaki öğrenci sayısı 4.939.556 olup bölgedeki öğrenci sayısının genele oranı yüzde 12.4’tür. Aynı yıl ülke genelinde öğrencilerin nüfusa oranı % 13.5’tir. Yani bölge bir bütün olarak henüz ülke ortalamasını yakalayamamış ama oldukça yaklaşmıştır. Bu yıllar boyunca okul sayısı ile öğrenci sayısının paralel bir oranda artmadığı da görülmektedir. Okul sayısındaki artışla paralel bir öğrenci artışı olmaması kalabalık sınıfların giderek azalmakta olduğuna işaret etmektedir.

İncelenen dönemde, öğrenci sayıları il bazında iki kattan, altı kata kadar değişen oranlarda artış göstermiştir. 1959-60 arasındaki sıçrama bu tabloda da görülebilmektedir. Örneğin; Ağrı’da öğrenci sayısı 1959 ile 60 arasında, sadece bir yıl içinde % 40 artmıştır. 1945’te on binden fazla veya o civarda öğrencisi olan iller Kars, Malatya ve Elazığ iken, yirmi beş yılın sonunda, 1970-71 senesinde Kars’ta öğrenci sayısı yüz bini aşmış, Malatya, Diyarbakır, Elazığ ve Urfa’da da elli bini aşmıştır.

Bu veriler, ilkokul düzeyinde bölgede çok hızlı bir okullaşma olduğunu göstermektedir. Sonraki tablolarda görüleceği üzere ortaokul ve hele lise verileri aynı düzeyde bir artış göstermemektedirler. Böylece dönemin ana eğitim mekânının ilkokullar olduğu tespit edilmiştir. Ama verilerin daha anlamlı olabilmesi için ilgili illerin,

bu zaman dilimi içindeki nüfus artış oranları ile okullaşma verilerinin çapraz olarak sorgulanması faydalı olacaktır. Çünkü okullaşma hızı, nüfus artış hızının gerisinde kalmış ise bu artışların, “gelişme” olarak yorumlanması zor olacaktır.

Tablo. 2.4. İlkokul, Okul/Öğrenci Sayıları ve Nüfus Artış Oranları 1945-1970 on beş il

	Nüfus	Okul Artış	Öğrenci	Öğrencilerin il nüfusuna oranı		
	Artış %	%	Artış %	1945-46	1960-61	1970-71
	1945-70	1945-1970	1945-1970			
Adıyaman	127	990	987	6,82	6,77	11,63
Ağrı	117	1052	1105	1,98	6,66	10,99
Bingöl	136	1179	1208	2,12	7,47	11,76
Bitlis	158	1153	797	2,53	6,11	8,81
Diyarbakır	133	924	698	2,82	5,32	9,69
Elazığ	90	431	441	4,97	9,59	14,12
Hakkâri	191	1220	1688	1,25	4,12	7,71
Kars	73	266	360	5,91	10,05	15,68
Malatya	73	522	327	4,22	10,56	15,10
Mardin	93	733	644	2,65	5,44	10,19
Muş	183	1400	1594	1,81	5,88	10,85
Siiirt	140	1179	5468	1,74	4,43	9,20
Tunceli	74	591	2202	6,07	9,85	16,79
Urfa	104	943	802	2,17	5,40	9,58
Van	155	1490	1132	1,98	5,50	9,55

Tabloda da görüldüğü üzere yaklaşık yirmi beş yıllık zaman diliminde hem okul hem de öğrenci sayıları açısından nüfus artış oranının çok çok üstüne çıkmıştır. 1945'te Adıyaman, Kars, Tunceli ve Elazığ (4,97) haricindeki tüm şehirlerde öğrencilerin nüfusa oranı, yüzde beşin altındadır. On beş yıl sonra, 1960'ta neredeyse tüm illerde bu oran yüzde beşin üstüne çıkmış, Kars ve Malatya'da yüzde 10'u da geçmiştir. Tunceli ve Elazığ da yüzde 10'a en yakın iller olmuşlardır. 1970'te ise dokuz ilde öğrencilerin nüfusa oranı yüzde 10'u geçmiştir. Hakkâri yirmi beş yıl boyunca tüm iller arasında öğrencilerin nüfusa oranının en düşük olduğu il olarak kalmaya devam etmiştir. Tunceli, 1970 yılında öğrencilerin nüfusa oranının en yüksek olduğu il olmuştur. Kars, Malatya ve Elazığ da onu yüksek oranlarla takip etmişlerdir.

Bu zaman zarfında okullaşma hızının bölgenin kendi içindeki nüfus artış hızının çok üstünde olması, bölgenin eğitim açısından önemli gelişmeler kaydettiğini göstermektedir.

Bölge, ilkokulların fiziksel mekân ve öğrenci sayıları ile kıyaslandığında, orta öğretim kurumları açısından ise geri durumdadır. Özellikle lise düzeyi eğitim birçok ilde, dönemin çoğunda tek bir okulda yürütülmüştür.

3.2. Ortaokullar

Tablo 3. 1. Ortaokul Sayıları¹⁵

	1945-46	1950-51	1954-55	1960-61	1965-66	1970-71
Adıyaman	-	2	3	3	5	7
Ağrı	1	2	3	6	7	8
Bingöl	-	2	2	4	5	5
Bitlis	1	3	3	4	4	6
Diyarbakır	1	4	6	8	11	13
Elazığ	1	3	4	8	9	8
Hakkâri	1	1	1	1	2	6
Kars	4	5	9	10	15	15
Malatya	2	4	6	8	12	10
Mardin	1	4	6	7	7	12
Muş	1	2	2	4	4	4
Siiirt	1	2	3	5	5	11
Tunceli	-	3	7	8	8	8
Urfa	1	3	4	7	10	9
Van	1	2	4	5	6	8
Toplam	16	42	63	88	110	130

1945 yılında çoğu şehirde ortaokul olmadığı olan da az sayıda olduğu için, 1970’deki veriler baz etkisi ile istatistiki olarak çok yüksek çıkmaktadır. On beş ilde 1945’te 16 ortaokul varken 1970’de bu sayı 130’a çıkmıştır. Artış kendi içinde % 712’dir.

1940 ve ellilerdeki istatistiklerde ortaokul sayıları, ‘okul şube sayıları’ şeklinde verilmiştir. Bölge illerinin bazılarında, şube kısmı da boş bırakılmış sadece öğrenci sayıları verilmiştir. Cetvellerdeki okulların tek tek sayılması suretiyle on beş ilde 1945’te toplam 16, 1950’de 42 ortaokul bulunduğu tespit edilmiş ama bu okullarda toplamda kaç şube olduğu net olarak tespit edilememiştir. 1960’lardan itibaren ise istatistiklerde artık şube sayısı değil, doğrudan okul sayısı verilmektedir.

1945-46 sezonunda ülke genelindeki ortaokul sayısı 252 olup bölgedeki 16 okulun toplam içindeki oranı yüzde 6.3’tür. 1970-71 sezonunda ülke genelinde 1.842 ortaokul varken, bölgedeki 130 okulun toplama oranı yüzde 7 civarındadır. On beş il nüfusunun genele oranı (14.4) ile okul sayılarının genele oranı arasındaki fark yirmi beş yıllık zaman zarfında, ilkokulların aksine, kapanmamıştır. Bu da ilkokul sonrası eğitim konusunda merkezi hükümetlerin ilkokullar düzeyindeki gibi bir kararlılık göstermedikleri şeklinde yorumlanabilir.

¹⁵ “Diyarbakır Lisesi”, “Siverek Lisesi” gibi liselere bağlı ortaokullar istatistikler de “bağlı ortaokullar” olarak, diğer ortaokullardan ayrı gösterilmişlerdir. Bu tür okullar da, her bir ilde bağlı oldukları liselerden bağımsız olarak hesaplanmış ve “ortaokullar kategorisine” eklenmişlerdir.

Tablo 3. 2. Ortaokul Öğrenci Sayıları

	1945-46	1950-51	1954-55	1960-61	1965-66	1970-71
Adıyaman	-	150	246	810	1.439	3.325
Ağrı	214	181	245	751	1.457	3.404
Bingöl	-	95	108	502	698	1.805
Bitlis	202	192	241	599	873	2.009
Diyarbakır	426	641	916	2.417	4.095	6.625
Elazığ	501	645	1.204	3.112	5.109	10.090
Hakkâri	53	27	51	81	128	544
Kars	766	701	1369	4.785	6.783	13.513
Malatya	578	763	1535	3.835	6.180	12.380
Mardin	369	377	484	1.316	1.905	4.304
Muş	154	164	85	636	1.316	2.176
Siirt	202	127	223	618	1.570	3.227
Tunceli	-	133	459	1.195	1.907	3.950
Urfa	209	482	646	1.947	2.705	5.441
Van	186	235	322	1.132	1.086	2.820
Toplam	3.860	4.913	8.134	23.736	37.251	75.613

1945-46 eğitim yılında ülke genelindeki ortaokul öğrenci sayısı 65.608 olup on beş ildeki öğrencilerin toplam içindeki oranı % 5,9'dur. Bu oran 5,7 olan ilkokul öğrencilerinin oranı ile aşağı yukarı aynıdır. Her iki rakam da nüfusun toplama oranı olan yüzde 13'ün bir hayli altındadır. 1960-61 sezonunda ülke genelindeki ortaokul öğrenci sayısı 291.266 olup bölgedeki öğrenci sayısının toplam içindeki oranı yüzde 8,1'e yükselmiştir. 1970-71 sezonunda ülke genelindeki ortaokul öğrenci sayısı 783.471'e, bölgedeki öğrenci sayısının toplam içindeki oranı da % 9,6'ya yükselmiştir. Aynı yıl okulların genele oranı ise % 7'dir. Okulların fiziksel mekan olarak oranından daha fazla öğrenci olması ortaokullarda eğitimin ülke geneline göre daha kalabalık sınıflarda sürdürüldüğünü göstermektedir. Özetle yirmi beş yılın sonunda bölgedeki öğrenci sayısı kendi içinde yirmi kat artmış olsa da, nüfusun Türkiye geneli içindeki oranı ile (14,4) arasındaki fark kapanmamıştır.

İlkokullardaki gelişmelerin ortaokul düzeyinde görülmemiş olmasının iki sebebi olabilir. Ya bölgede ilkokul sonrası eğitim, bilinçli hükümet politikaları ile geri bırakılmıştır ya da hükümetler, bölgeyi geri bırakmak kaygısı ile olmasa da, ilgilerini ülkenin diğer bölgelerine daha çok kaydırmışlardır. Hangi seçenek geçerli olsa da bölgedeki öğrencilerin ilkokul sonrası eğitime devam ihtimali ülkenin genel ortalamasının gerisinde kalmıştır. Öte yandan öğrenci sayısının bölgenin kendi içindeki kıyaslanması ile yirmi kat artmış olması ise milliyetçi propagandaya açık kitlenin miktarında muazzam bir artış olduğu şeklinde yorumlanabilir. O günün şartlarında ortaokul öğrencilerinin faaliyetlerinin bile üst düzey istihbarat toplantılarına konu olduğuna önceden değinilmiştir.

3.3. Liseler

1940 ve ellilerdeki istatistiklerde, liseler de şube sayıları üzerinden verilmiş olup, her bir ildeki okulların ayrı ayrı sayılması ile ilgili tablo oluşturulmuştur. 1945-46 eğitim sezonunda ülke genelinde 83 lise bulunurken on beş ilin sadece dördünde birer adet (4 lise, %4.8) lise bulunmaktadır. Yaklaşık yüzde beşlik bu oran, ilk ve ortaokullarla kıyaslandığında eğitim alanındaki en düşük orandır.

Bölgedeki lise sayısında esas artış 1955 yılından sonra olacaktır. 1960’ta ikisi Diyarbakır’da¹⁶ olmak üzere on beş ildeki lise sayısı 16’ya, 1970’te ise 44’e çıkmıştır. 1960’ta liselerin ülke geneli içindeki oranı (1622 şube içinde 113 şube) % 7 civarına, 1970’te ise (518 lise içinde 44) % 8.5’a çıkmıştır. Liselerin ülke geneli içindeki oranı iki kat kadar artış göstermişse de hâlâ oran, aynı yıldaki bölge nüfusunun Türkiye nüfusuna oranının (14.4) hayli altındadır.

Tablo 4. 1. Lise Sayıları

	1945-46	1950-51	1954-55	1960-61	1965-66	1970-71
Adıyaman	-	-	-	1 (6ş)	1	3
Ağrı	-	-	1	1 (6ş)	1	2
Bingöl	-	-	-	1(3ş)	1	1
Bitlis	-	-	1	1(6ş)	1	3
Diyarbakır	1	1 (7 şb)	1	2(12ş)	2	4
Elazığ	1	1 (7 şb)	1	1(13ş)	1	3
Hakkâri	-	-	-	1(3ş)	1	1
Kars	1	1 (6 şb)	1	1(12ş)	1	6
Malatya	1	1 (6 şb)	1	1(15ş)	2	5
Mardin	-	-	1	1(8ş)	1	4
Muş	-	-	-	1(5ş)	1	2
Siirt	-	-	1	1(5ş)	1	2
Tunceli	-	-	-	1(5ş)	1	1
Urfa	-	1 (4 şb)	1	1(8ş)	2	5
Van	-	1 (4 şb)	1	1(6ş)	1	2
Toplam	4	6(34şb)	9	16(113)	18	44

1945-46 eğitim yılında ülke genelinde 25.515 lise öğrencisi bulunmaktadır ve lisesi bulunan dört ildeki öğrencilerin toplam içindeki oranı % 11.3 gibi, şu ana kadarki verilerle uyumsuz olarak, oldukça yüksek bir rakama ulaşmaktadır. Ama 1950’de bu oran % 5.1’e düşerek diğer istatistiklerle daha uyumlu hale gelmiştir. 1950 öncesinde öğrenci sayıları o kadar fazladır ki, 1954-55 senesinde bile, okul

¹⁶ 1956 yılında Maarif Koleji ismiyle açılmış olan Diyarbakır Anadolu Lisesi kentteki ikinci lise olarak tabloya eklenmiştir. Bu okulun 1960-61 eğitim yılına kadar, sadece orta kısmı bulunmaktadır. Bu öğrencilerin liseye geçmesi 60-61 sezonunda olacaktır. Bu nedenle Diyarbakır’da ikinci lise ilk defa 60-61 verisinde gösterilmiştir.

sayısı iki kat artmış olduğu halde, toplam öğrenci sayısı hâlâ 1945 verilerinin gerisinde görülmektedir. 1960-61 sezonunda ise ülke genelindeki lise öğrencisi sayısı 75.632 olup bölgedeki öğrenci sayısının toplama oranı % 5 iken, 1970-71 sezonunda ise ülke genelindeki 244.569 öğrenci içinde on beş ildeki öğrencilerin oranı önemli bir sıçrama yaparak % 9.2'ye çıkmıştır.

Tablo 4. 2. Lise Öğrenci Sayıları

	1945-46	1950-51	1954-55	1959-60	1965-66	1970-71
Adıyaman	-	-	-	195	271	738
Ağrı	-	-	53	147	280	755
Bingöl	-	-	-	102	163	315
Bitlis	-	-	72	136	140	569
Diyarbakır	810	217	365	519	1.007	2.322
Elazığ	808	227	458	614	1.718	3.766
Hakkâri	-	-	-	58	35	99
Kars	568	209	248	632	1.531	3.907
Malatya	705	261	429	735	1.505	3.736
Mardin	-	-	177	263	380	1.427
Muş	-	-	-	138	276	372
Siirt	-	-	133	137	257	1.014
Tunceli	-	-	-	191	187	494
Urfa	-	94	207	414	648	1.953
Van	-	124	149	191	358	1.079
Toplam	2891	1132	2291	4472	8756	22546

1949 ve 1950 yıllarında öğrenci sayılarındaki yüksek düşüşün sebebinin anlaşılması için istatistikler incelenerek, kapatılan okullar olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmış ama kapatılmış bir okul tespit edilememiştir. 1949 ve 50'deki öğrenci sayısındaki azalma belki de okulların öğrenci yükünün azaltılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ama öğrencilerin gönderileceği yeni bir okul da açılmamış olduğuna göre 'bu öğrencilerin bepsi okulu mu bırakmıştır veya okuldan mı atılmışlardır?' sorusu akla gelmiş ve bunun için de okuldan ayrılma ile ilgili istatistiklere bakılmıştır. 1949-50 cetveline göre Diyarbakır Lisesi'nden 224, Elazığ Lisesi'nden 111, Urfa Lisesi'nden 63 ve Van Lisesi'nden 31 kişi olmak üzere toplamda 429 kişi okullarından ayrılmışlardır.

Resmi gerekçelere bakıldığında "tasdikname almak suretiyle" ayrılmak birinci sırada gelmekte, onu "devamsızlıktan kaydının silinmesi" takip etmektedir. Örneğin Diyarbakır'daki 224 kişinin 152'sinin kaydı tasdikname nedeniyle silinmiştir. Toplamdaki 429 kişi içinde tasdikname nedeniyle kaydı silinenlerin sayısı 316'dır. Bu da okullarda yapılmış toplu bir temizliğe işaret etmektedir. Bir sonraki sene 1950-51 istatistiklerinde ise Diyarbakır Lisesi'nden kimse ayrılmamış, Elazığ Lisesi'nden 9, Van Lisesi'nden ise 10 kişi ayrılmıştır. Urfa Lisesi'nden kimse ayrılmamıştır.

dığı gibi üç yeni katılım olmuştur. Yine de “ayrılma” kategorisi tek başına 1700 kişilik azalmayı açıklayamamaktadır. Her dört ilde de bu büyük düşüşün sebebi ile ilgili başka bir somut bilgiye ulaşılamamıştır.

Özetle 1945’te 15 ilin sadece 4’ünde birer adet lise varken 1970’te artık tüm illerde en az bir adet lise vardır ve toplam lise sayısı 44’e çıkmıştır. Bunlardan biri özel, biri akşam lisesi, biri de kolej olup geri kalanlar resmi liselerdir. Aynı dönemde öğrenci sayısı da 2.891’den, 22.546’ya çıkmış, her iki kalemde de yaklaşık onar kat artış görülmüştür. Ama Türkiye genelindeki artışla kıyaslandığında -aynen ortaokullarda olduğu gibi- lise öğrencileri düzeyinde de bölgede bariz bir geri kalma göze çarpmaktadır.

Bu durum Fevzi Çakmak’ın genelkurmay başkanıyken (1922-1944) söylediği ifade edilen, bölgenin bilinçli olarak geri bırakılması gerektiği yönündeki görüşleriyle uyumlu görünmektedir: “*Mesela; Fevzi Çakmak Genelkurmay Başkanıyken (1922-44) sınırlara yakın yerlere fabrika yapmayın, ben onları müdafaa edemem diyor. Bir de şunu ekliyor: "Biz bu Kürtlerin okumamışlarıyla baş edemiyoruz, bir de onları okutursanız nasıl başa çıkacağız?"*” Heper, bu görüşün devlet politikası olmadığını belirtmektedir.¹⁷ Nitekim, daha önce aktarıldığı üzere, Kürtlerle ilgili birçok resmi raporda da bölgede hızla okullaşma önerilmektedir (Akekmekçi ve Pervan, 2010). İlkokullaşma verileri de bilinçli bir geri bırakmayı desteklememektedir. Ama “okumuş adam” kategorisinin orta öğretim ve üstünü kapsadığı düşünüldüğünde bu kategorideki istatistikler, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, bu kategoride bir geri kalma veya bırakılma haline işaret etmektedir.

Sonuç

Yetmişli yıllarda bazı örgütlerin üyeleri, duruşmalarda mahkeme heyeti tarafından kimlik tespiti yapılırken sorulan “*mesleğiniz ne?*” sorusuna “*profesyonel devrimci*”¹⁸ şeklinde cevap vermekteydiler. İçinde bulunduğu devletin sistemini değiştirmeyi hedefleyen herhangi bir siyasal fikrin veya hareketin, mücadelesini taşıyacak çok sayıda ‘profesyonel devrimci’ye ihtiyacı vardır. Siyasi-sosyal hareketlerin ‘görünür’ olmaları

¹⁷ Metin Heper’le röportaj. Ezgi Başaran, "Devlet Kürtleri ne asimile etti, ne inkâr etti sadece bilinçli olarak göz ardı etti", *Hürriyet*, 12 Ekim 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/devlet-kurtleri-ne-asimile-etti-ne-ink-r-etti-sadece-bilincli-olarak-goz-ardi-etti-10094707> Erişim: 15 Mayıs 2021.

¹⁸ “*Profesyonel devrimci olmak, hayattaki varoluşun bütünüyle devrimciliğe adanmış, onun dışındaki her tür ilgi ve kaygıyla ilişkinin kesildiği anlamına gelirdi. Bu tavırda, yüce ruhanî yöneliş karşısında anlamsız ve değersiz duruma düşen dünyevîliği reddediş, kesin bir iman ve inanç hali ile "kendisini yargılayanlar" dahil dışarıdaki herkese karşı "bu en zor durumda dahi" ispatı vücut yapma kastı vardı.*” Naci Bostancı, “Devrimci Tahayyülün Arkasındaki”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, *Devrim-1*, Yıl: 3 Sayı: 11, Kış 2007, s.99-106, s.100.

davalarına inanan ve her türlü fedakârlığı yapmaya hazır fertlerin niceliği ile doğru-
dan bağlantılıdır. Herhangi bir ülkünün taşıyıcılarının sayısı, ilgili davayı taşımak
veya en azından görünür bir şekilde sürdürebilmek için gerekenden daha azına
inirse o dava da kadrolarındaki erimeyi müteakiben sessizliğe bürünecektir. Fearon
ve Laitin, isyan ve iç savaşlar üzerine yaptıkları çalışmalarında, isyan başlatmak için
gerekli asgari rakamı, 500 ile 2.000 arası genç erkek olarak hesaplamışlardır.¹⁹ Collier
ve Hoeffler de, 161 ülkedeki çatışmalar üzerine yaptıkları çalışmalarında, isyancılar-
nın ortalama 500 ile 5000 arasında üyeleri olduğunu tespit etmişlerdir (Collier ve
Hoeffler, 2000, s.3). Kürt örgütlerine baktığımızda da 1958 yılında 500 peşmergesi
bulunan Irak KDP, bu sayıyı Irak Kralına karşı ‘isyan başlatmak’ için yeterli gör-
müştü (Kutschera, 2013, s.238-239). Ağrı isyanı lideri olan İhsan Nuri Paşa da is-
yanı esnasında eğer elinde “500 Kürt savaşçısı” olsaydı akıbetin farklı olacağını söyle-
mektedir.²⁰

Çalışmanın “giriş” bölümüne de alınabilecek bu değerlendirmelerin “sonuç”
kısmına alınmasının amacı şudur ki, yirmi-otuzlu yıllardaki isyanları bastırılmış ve
“profesyonel kadroları” eritilmiş (öldürülmüş, hapsedilmiş, sürgün edilmiş, ülke dı-
şına kaçmış vs.) olan Kürt milliyetçilerinin yeniden hareketlenebilmelerine imkân
verecek “sayılar”a ancak altmışların ortalarından sonra ulaşabilmiş olduklarına dik-
kat çekmektir. Hem şehirleşme hem de eğitim verileri kentlerde yetişen yeni bir
Kürt nesline işaret etmektedir. Öğrenci sayılarındaki on binlerce kişilik artışların,
ulusal ve uluslararası siyasi iklimin de elvermesi ile kırk ve ellilerde sayıları herhangi
bir örgütsel faaliyete imkân vermeyecek kadar azalmış olan Kürt milliyetçilerine
yeni kadrolar sağladığı kanaatine ulaşılmıştır.

¹⁹ “Eğer ki, doğru çevresel koşullar altında, sadece 500 ile 2000 arasında faal gerilla, uzun-vadeli, yıkıcı bir iç savaşı sürdürebiliyorlarsa böylesi durumlarda ilgili grup içindeki baskı görmüştük, horlanmışlık duygusunun yaygınlık düzeyi de o kadar önemli olmayabilir. Burada önemli olan aktif isyancıların hükümet güçlerinden saklanıp saklanamadığı ve ekonomik koşulların isyancıların hayatını 500 ile 2000 arasında genç erkeğe çekici kılacak kadar kötü olup olmadığıdır. Baskı görme, zulme maruz kalma duygusu aktif olmayan isyancıların, faal olanları saklamaları konusunda isyana yardımcı olabilir.” (Fearon ve Laitin, 2003, s.88).

²⁰ İhsan Nuri Paşa, kitabının ‘sonsöz’ünde Ağrı Dağı isyancıları ile ilgili yerli ve yabancı basında çıkan haberleri değerlendirirken “Ben hiçbir yerde Ağrı savaşçılarının sayılarını yazmamış ve belirtmemiştim... Bu kahramanların sayısını çok abartmışlar... bu gazeteye göre, (The Times) binlerce Kürt silahlı savaşçısı Ağrı’ya yerleşmiş ve burayı tutmuşlar. Fakat değil bin, eğer yalnız 500 Kürt savaşçısı bu çatışmalarda bulunmuş olsaydı savaşın neticesi de başka olurdu. Ben burada Türk askerlerinin zayıflığını ve beceriksizliğini belirtmek istemiyorum ama ben kendim Türk ordusunda görev yapmış, Arnavutluk, Rus, Yemen, Gürcü ve Ermenistan savaşlarına katılmışım, meslektaşım olan Türk subaylarının ve askerlerinin başarılarına da şahit olmuşumdur. Fakat buna rağmen Ağrı ispatlamıştır ki onlar hiçbir zaman Kürt savaşçılarının önüne geçemezler.” (İhsan Nuri Paşa, 1992, s.112.)

Çalışmanın ulaştığı ikinci sonuç ise “profesyonel devrimci” olarak nitelenebilecek az sayıdaki Kürt milliyetçisinin propaganda faaliyetleri ile “davalarına” kazandırdıkları gençlerden çok daha fazlasının “ötekileştirici” olarak tanımlanabilecek tutum ve davranışlar nedeniyle Kürt milliyetçiliğine yönelmiş olduklarıdır. Göçle gelen bu yeni neslin bir kısmı, geldikleri şehirlerde ve de özellikle okullarda karşılaştıkları; Kürt kimlikleri nedeniyle hor görülme, dışlanma, dayak yeme gibi “ötekileştirici” tutum ve davranışlardan dolayı tepkisel olarak kendi kimliklerine daha çok yönelmişlerdir. Ulusal ve uluslararası siyasi iklimin de etnisite/kimlik temelli hareketlerin arttığı bir dönemden geçiyor olması da bu tepkiselliğin daha örgütlü siyasal sonuçlar doğurmasını kolaylaştırmıştır.

Çalışmanın ulaştığı son sonuç hükümetlerin, on beş ilde ilkökul düzeyinde okullaşmaya gösterdikleri özeni, orta öğretim düzeyinde göstermemiş olduklarıdır. Orta öğretim düzeyindeki okullaşma ilkökul düzeyindeki gerisinde kalmıştır.

Kaynakça

- Akekmekçi, T. ve Pervan, M. (Der.) (2010), *Doğu Sorunu-Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Anter, M. (1991). *Birîna Reş*. İstanbul: Koral Yayınları. (İlk basım 1965).
- Anter, M. (2016). *Hatıralarım*, 4. Bs. İstanbul: Aram Yayınları.
- Başaran, E. (2008). Devlet Kürtleri ne asimile etti, ne inkâr etti sadece bilinçli olarak göz ardı etti. *Hürriyet*, 12 Ekim 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebeke/devlet-kurtleri-ne-asimile-ettiler-ne-ink-r-etti-sadece-bilincli-olarak-goz-ardi-etti-10094707> Erişim: 15 Mayıs 2021.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (Aralık 1950). *21 Ekim 1945 genel nüfus sayımı*. Cilt No: 65, Cilt 1, Ankara. Yayın No: 286.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (Aralık 1950). *21 Ekim 1945 genel nüfus sayımı*, Cilt No: 65, Afyonkarahisar-Hatay, Ankara, Yayın No: 286.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (Aralık 1950). *21 Ekim 1945 genel nüfus sayımı*. Cilt No: 65, İçel-Zonguldak, Ankara. Yayın No: 286.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1947), *Millî Eğitim İlk Öğretim İstatistikleri, 1945-1946*, Yayın No: 280, Pulhan Matbaası.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1947), *Millî Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri, 1945-1946*, Yayın No: 281, Pulhan Matbaası.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1950), *Millî Eğitim İlk Öğretim İstatistikleri, 1948-1949*, Yayın No: 325, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1950), *Millî Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri, 1948-1949*, Yayın No: 326, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1952), *Millî Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri, 1949-1950*, Yayın No: 335, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). *22 Ekim 1950 genel nüfus sayımı*. Yayın No: 316, Ankara.

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1961).22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı: Tür-kıye Nüfusunu, Yayın No: 410, İstanbul.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (1954), *Millî Eğitim İstatistikleri, İlk Öğretim, 1950-1951*, Yayın No: 346, Ankara.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (1954), *Millî Eğitim İstatistikleri, Orta Öğretim, 1950-1951*, Yayın No: 347, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1963), *Millî Eğitim İstatistikleri, İlk Öğretim, 1953-1960*, Yayın No: 431, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1963), *Millî Eğitim İstatistikleri, Orta Öğretim, 1953-1960*, Yayın No: 437, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (Kasım 1965).23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, *Telgrafla Alınan Geçici Neticeler*, Yayın No: 484, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.(1963).23 Ekim 1960 genel nüfus sayımı: İl, ilçe, bucak ve köyler itibarıyla nüfus. Yayın No: 444, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1965), *Millî Eğitim İstatistikleri, İlk Öğretim, 1960-1961*, Yayın No: 465, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1965), *Millî Eğitim İstatistikleri, Orta Öğretim, 1960-1961*, Yayın No: 466, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1968), *Millî Eğitim İstatistikleri, Ortaöğretim, 1961-1965*, Yayın No: 534, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1969), *Millî Eğitim İstatistikleri, İlköğretim, 1965-1967*, Yayın No: 587, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1970), *Millî Eğitim İstatistikleri, Ortaöğretim, 1965-1967*, Yayın No: 608, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (Ağustos 1976), *Millî Eğitim İstatistikleri, Ortaöğretim, 1967-1971*, Yayın No: 761, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (Ağustos 1977), *Millî Eğitim İstatistikleri, İlköğretim, 1967-1972*, Yayın No: 818, Ankara.
- Beşikçi, İ. (1990) *Devletlerarası Sömürge Kürdistan, Bilim-Resmî İdeoloji Devlet-Demokerasi ve Kürt Sorunu*, Paris: Paris Kürt Enstitüsü.
- Candan, H. ve Işık, M. (2019). İdeolojik Devletin Siyasal Toplumsallaşma Aracı Olarak Okulun İşlevi: Kavramsal Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 567-585.
- Collier, P. ve Hoeffler, A. (2000). Greed and Grievance in Civil War Report. *World Bank*, www.jstor.org/stable/resrep02495. Erişim: 18 Ocak 2020.
- Çelik, A. R. (2011) Kürdistan'da hoşnutsuzluğun toplumsal örgütlenmesi olarak PKK ve dönüşen algılar. *Toplum ve Kuram*, 5, 53-62.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1973). *Genel nüfus sayımı, idari bölünüş: İl, ilçe, bucak ve köy (muhırlık) nüfuslar: 25.10.1970*, Yayın No: 672, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1977). *Millî Eğitim İstatistikleri, Yüksek Öğretim, 1970-1974*, Yayın No: 805, Ankara.
- Diken, Ş. (2009b), *Diyarbakir diyarım, yıtırmişem yanarım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Diken, Ş. (2009a), *Amidablal: Sürgündeki Diyarbakirliler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fearon, J. ve Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(1), 75-90.
- Hroch, M. (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe, A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Londra: Cambridge University Press.
- İhsan Nuri Paşa (1992). *Ağrı Dağı İsyamı*. İstanbul: Med Yayıncılık.

- Kaya, Ş. (2016). *Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde: Hayatımdan Kesitler, Cilt 1*, Haz. Recep Maraşlı. İstanbul: Rûpel Yayınları.
- Kutschera, C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi* (2. baskı), Çev. Fikret Başkaya, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Pêşeng, Ş. (2015). *Yaşar Kaya'nın Hatıraları*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Pirim, O ve Arabacıoğlu, S. (2013). 12 Mart'ın gizli tarihi - 5- Tedbir alınmazsa Kürtçülük gelişecek! *Milliyet Gazetesi*, 7 Mart 2013, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/12-martin-gizli-taribi-tedbir-alinmazsa-kurtculuk-gelisecek-1677227> Erişim: 11 Temmuz 2020.
- Sağnıç, F. H. (2000). *Portreler*. İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları.
- Şahin, D. (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 226-245, s. 231-232.
- Toparlak, B. (Ocak-Şubat 2016). Türkiye Cumhuriyeti'nde Dördüncü Umumi Müfettişliğin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faaliyetleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 53, 222-238.